

Iza Bieżyńska-Małowist

Niewolnictwo w Egipcie grecko-rzymskim

tłumaczenie z języka włoskiego

Lukasz Niesiołowski-Spano

Warszawa, 2016

O KSIĄŻCE

Publikacja stanowi próbę zwięzłego ukazania problemu niewolnictwa w Egipcie hellenistycznym i rzymskim. Autorka, w oparciu o imponujący zbiór źródeł normatywnych oraz dokumentów powiązanych z handlem niewolnikami, przedstawiła wyczerpującą analizę pochodzenia niewolnictwa, wykorzystywania niewolników, relacji między niewolnikiem a państwem i właścicielem, a także pozycji społecznej oraz prawnej niewolników.

Punktem wyjścia są sposoby pozyskiwania niewolnictwa w epoce ptolemejskiej oraz czasach rzymskich. Autorka poruszyła m.in. zagadnienie handlu i rynku niewolniczego, zniewolenia porzuconych dzieci i wychowania ich na wykwalifikowanych niewolników oraz nabywanie niewolników drogą działań wojennych lub zadłużenia. Obszernie poruszona została problematyka kontroli państwa nad niewolnikami prywatnymi, wliczającymi się jako przedmiot do majątku właściciela oraz kwestie związane z ich rejestracją po urodzeniu lub nabyciu. W dalszej części autorka przedstawiła szczegółową analizę kwestii związanych z podatkami, opłatami manipulacyjnymi oraz administracyjnymi za zarejestrowanie niewolnika oraz innymi formalnościami, które musi spełnić właściciel. Oprócz kwestii prawnych autorkę interesowała problematyka gospodarcza - miejsce oraz sposób wykorzystywania pracy niewolniczej zarówno w gospodarstwach domowych, jak i w różnych dziedzinach produkcji, przede wszystkim w rolnictwie, górnictwie i rzemiośle. Chwilę uwagi poświęciła także na zjawisko wynajmowania niewolników w celach zarobkowych.

Kolejna część publikacji to próba przedstawienia pozycji społecznej, ekonomicznej oraz prawnej niewolników w antycznym świecie. Autorka zwróciła uwagę na fakt pełnej zależności pozycji niewolniczej od pozycji społecznej oraz majątkowej właściciela. Co więcej wykazała także, że wpływ na pozycję niewolnika mało również jego wykształcenie oraz sama relacja z właścicielem.

W dalszej części poruszone zostały kwestie związane z codzienną praktyką prawną. W świetle prawa niewolnicy traktowani byli zarówno jako przedmiot jak i osoba, zaś w świetle prawa własności uznawano ich za część majątku właściciela. To właściciel decydował czy niewolnik posiadał status przedmiotu, osoby czy też obydwu. Przeanalizowane zostały także dokumenty prawne poświadczające posiadanie niewolników – akty kupna, testamenty oraz dokumenty poświadczające traktowanie niewolnika jako zastaw pożyczek.

Poruszony został także problem niewolnictwa domowego, ze szczególnym uwzględnieniem ich roli jako członków rodzin. Zwrócono uwagę na fakt łączenia się niewolników ze swoimi właścicielami – głównie kobietami – w związki formalne, usankcjonowane przez prawo lub

nieformalne, na mocy zwyczaju. Ukazano niewolnika jako członka rodziny i zwrócono również uwagę na fakt przywiązania do nich ich właścicieli, o czym świadczy ich wielopokoleniowa służba w jednym domu. Autorka pokrótce odniosła się także do kwestii małżeństwa oraz zakładania rodzin przez niewolników. Zwraca również uwagę na niewielkie różnice prawne dzielące niewolników od ludzi wolnych należących do najniższej warstwy. Ostatecznie doszła do wniosku, że o losie niewolnika niekoniecznie decydował sam stan prawny. Znaczący wpływ na jego pozycję miała jego sytuacja materialna oraz pozycja społeczna, które umożliwiały normalne funkcjonowanie w społeczeństwie.

Na sam koniec poruszona została kwestia warunków prawnych do uwolnienia niewolników. Szanse na odzyskanie wolności były niewielkie. Jeśli się to zdarzało, to głównie poprzez zapisanie w testamencie wolności i części majątku właściciela, który miał pozwolić utrzymać się niewolnikom już jako ludziom wolnym. Z reguły jednak po śmierci właściciela niewolnicy byli przekazywani członkom rodziny, gdyż jako przedmiot wchodzili w skład majątku.

O AUTORZE

Idess Biezuńska urodziła się 1 stycznia 1917 r. w Warszawie w rodzinie żydowskiej, jako młodsza córka Eliasza Biezuńskiego, zamożnego kupca i właściciela kamienic, oraz Dyny Prawdy. W domu nazywana była Izą, dlatego też w listopadzie 1947 r. oficjalnie dokonała zmiany imienia. Niezwłocznie po ukończeniu gimnazjum humanistycznego Janiny Świącickiej w 1934 r. rozpoczęła studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie studiowała równolegle w Sekcji Historycznej i Sekcji Filologii Klasycznej. Od początku studiów szczególnym zainteresowaniem darzyła wykłady z historii starożytnej. W trakcie studiów uczęszczała na seminarium starożytne Zdzisława Zmigryder-Konopki oraz seminarium Tadeusza Wałka-Czerneckiego, gdzie w 1938 r. uzyskała dyplom magistra filozofii w zakresie historii na podstawie pracy *Emancypacja*

kobiety greckiej w świetle źródeł papirusowych. Studiów filologicznych nie ukończyła. W trakcie trzeciego roku studiów rozpoczęła współpracę z prof. Zmigryder-Konopką w ramach zestawiania bibliografii historii starożytnej, a z czasem przejęła prowadzenie tego projektu.

Jesienią 1938 r. została asystentką Zdzisława Zmigryder-Konpki w Wolnej Wszechnicy Polskiej, a nieformalnie, ze względu na żydowskie pochodzenie, zajmowała także stanowisko asystenta na Uniwersytecie Warszawskim.

Okres wojny Biezuńska spędziła w Warszawie. Do lipca 1942 r. przebywała w getcie Warszawskim skąd uciekła i ukrywała się pod nazwiskiem Janiny Truszczyńskiej. Przez cały pobyt w getcie prowadziła tajne nauczania z historii i greki w dwóch żydowskich szkołach żeńskich – gimnazjum Felicji Mirlasowej przy ul. Długiej 50 oraz gimnazjum im. Cecylii Goldman-Landauowej przy ul. Przejazd 5. W okresie okupacji Iza Biezuńska straciła prawie całą rodzinę. Przeżyła jedynie jej siostra, która kilka lat wcześniej wyszła za mąż za francuskiego lekarza, z którym wyjechała do Bordeaux.

Od września 1944 r. do lutego 1945 r. przebywała poza Warszawą – pierw w Pruszkowie, a później w Jeżowie. Niezwłocznie po powrocie do Warszawy powróciła do pracy zawodowej. W maju została zatrudniona w Departamencie Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa Oświaty, dzięki czemu miała spory wpływ na odbudowę polskiego systemu edukacji. Od 1 września otrzymała zatrudnienie także w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego na stanowisku starszego asystenta w Katedrze Historii Starożytnej.

W 1947 r. obroniła pracę doktorską napisaną pod kierunkiem J. Manteuffla, pt. *Z zagadnień niewolnictwa w okresie hellenistycznym*. W tym samym roku wyszła za mąż za Mariana Małowista, historyka i wybitnego badacza dzieków XIV-XVII w., z którym dzieliła swoje zainteresowania badawcze.

Rozprawę habilitacyjną pt. *Poglądy nobilitas okresu Nerona i ich podłoże gospodarczo-społeczne* złożyła w 1951 r. Po uzyskanej habilitacji aż do przejścia na emeryturę w 1987 r. związana była z Instytutem Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zajmowała stanowisko kierownika Katedry a później Zakładu Historii Starożytnej. W 1954 r. uzyskała tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1973 r. profesora zwyczajnego.

W swojej pracy Iza Biezuńska nie ograniczała się jedynie do Uniwersytetu. Przez całą karierę utrzymywała liczne kontakty międzynarodowe z wybitnymi badaczami z wielu ośrodków uniwersyteckich z różnych stron świata, w szczególności z badaczami francuskimi. Już w 1947 r. wyjechała na stypendium rządu francuskiego. Od 1971 r. była członkiem kształtującego się wówczas zespołu Pierre'a Lévêque'a i Ettore Leporego. Jej zainteresowanie tematyką niewolnictwa zaowocowało utworzeniem zespołu Groupe International de Recherches sur l'Esclavage Ancien. W 1959 r. wygłosiła wykład w paryskiej Académie des Inscriptions et Belles Lettres. W latach 1971-1972 przebywała w Cambridge jako *visiting member of Clare Hall*. Dwa razy (1974-1975 oraz 1980) gościła w Princeton w Institute for Advanced Study, a w latach 1981-1982 przebywała jako Gastprofessor na Uniwersytecie w Hamburgu. Przez wiele lat utrzymywała bliskie kontakty z Uniwersytetem w Besançon, gdzie wielokrotnie prowadziła wykłady, w konsekwencji czego w 1982 r. uzyskała doktorat *honoris causa*.

Od momentu powrotu na uczelnię Iza Biezuńska-Małowist związana była także z *Przeglądem Historycznym*, gdzie od 1949 r. zasiadała w redakcji piastując odpowiedzialność za teksty dotyczące starożytności. Była także członkiem Polskiego Towarzystwa Papirologicznego, którego jeden z Międzynarodowych Kongresów Papirologów zorganizowała w 1961 r. w Warszawie. W 1986 r. została przewodniczącą Rady Kultury Antycznej Uniwersytetu Warszawskiego. Jej udziałem było także redagowanie dwóch pism starożytniczych *Klio*. *Beiträge zur Alten Geschichte* (od 1959 r.) oraz *Eirene. Studia graeca et latina* (od 1964 r.). Przeżycia wojenne oraz powojenna wiedza o działaniach nazistowskich spowodowały, że głównym tematem zainteresowań, które dzieliła wraz z mężem, stały się zagadnienia

powiązane z niewolnictwem. Pod koniec życia powróciła do tematu, którym zajmowała się na samym początku swojej kariery, tj. do studiów nad sytuacją kobiet w starożytności. W 1993 r. ukazała się jej ostatnia książka *Kobiety antyku: talenty, ambicje, namiętności*. Iza Biezuńska-Małowist zmarła nagle 27 lipca 1995 r.

WPLYW NA HISTORIOGRAFIĘ

Pracę naukową nad zagadnieniem niewolnictwa Iza Biezuńska-Małowist podjęła w skutek doświadczeń II wojny światowej, które były jej udziałem. Doświadczywszy na własnej skórze niewoli, postanowiła poświęcić całe swoje życie badaniu tego zagadnienia. Jej badania, trwające blisko trzydzieści lat, zaowocowały szeregiem publikacji odnoszących się do zagadnień pracy niewolniczej, ich warunków życia, czy też statusu prawnego i społecznego. Jednakże publikacją stanowiącą zwieńczenie jej wieloletnich i budzących podziw badań, jest *Niewolnictwo w Egipcie grecko-rzymskim*.

Pierwsze wydanie książki ukazało się w dwóch tomach w latach 1974 i 1977 w języku francuskim pt. *L'esclavage dans l'Égypte gréco-romaine*. Oba tomy zostały zbudowane wokół tego samego klucza i przedstawiają kolejno źródło niewolnictwa, wykorzystanie niewolników, sprawowanie kontroli przez państwo oraz warunki społeczne niewolników. Podstawę źródłową jej pracy stanowił głównie materiał papirologiczny.

Rozwój historii badań nad starożytnym niewolnictwem oraz pojawienie się nowych publikacji w tej dziedzinie, umożliwiło Izie Biezuńskiej na ponowne sięgnięcie do wcześniej przedstawionych zagadnień oraz ponowne zastanowienie się nad już raz omówionymi źródłami. Ponad trzydziestoletni okres pracy i pogłębionych badań zaowocował nieco zmienioną i poszerzoną wersją tego fenomenalnego dzieła, tym razem wydanego w języku włoskim (*Schiavitu nell' Egitto greco-romano*) w roku 1984. Książka ukazała się w jednym tomie z wyraźnym uwzględnieniem podziału materiału na okres rzymski i ptolemejski. W późniejszym czasie przełożona została na język polski.

Książka Biezuńskiej-Małowist była pierwszym, tak wyczerpującym omówieniem niewolnictwa dla konkretnego obszaru świata grecko-rzymskiego. Pomimo tak długiego okresu dzielącego od wydania, publikacja wciąż stanowi pełne, wyczerpujące i niezastąpione dzieło. Stało się tak głównie dlatego, że do tej pory nikt inny nie podjął się próby ponownego przebadania tego zagadnienia oraz ponownej, tak wnikliwej analizy ogromnego materiału źródłowego przedstawionego przez autorkę.

Spod pióra Izy Biezuńskiej wyszło również wiele artykułów poświęconych problematyce niewolniczej. Teksty te po dziś dzień zajmują czołowe miejsce w badaniach nad niewolnictwem w starożytności, a jej dorobek naukowy na stałe zagościł w nauce światowej.